

Os caseiros: unha clase social extinta no rural galego

Xoán Carlos García Porral
xoancgp@gmail.com

Resumo. Os caseiros constitúen unha das variables socioeconómicas fundamentais dende a que analizar o traballo agropecuario da Galicia rural interior ata ben entrada a década de 1970. Das tres formas de cesión da terra, a parceria é a causante deste tipo de labregos. Para comprender a súa vida valémonos de testemuños orais de persoas que desenvolveron parte da súa vida como caseiros. Seguidamente reproducimos un contrato entre amo e caseiro, facilitado polo fillo dun “amo”, no que se aprecian as estritas condicións ás que eran sometidas estas familias pobres. Remataremos cunha análise dos posibles factores que incidiron na súa desaparición.

Abstract. Tenants are one of the fundamental socioeconomic variables in order to analyse the agricultural work in the rural interior of Galicia until well into the 1970s. There are three ways of land transfer and sharecropping is responsible for this type of farmer. We use statements of people who worked as a tenant to understand the life of these farmers. Next, we reproduce a contract, provided by a landowner's son, between a landowner and a tenant, which shows the strict terms for these poor families. Finally, we analyse the possible factors which contributed to their disappearance.

Cando eu era rapaz, en calquera parroquia había tres tipos de labradores: os amos, que non traballaban e eran donos da gran maioría das terras; os labradores bos, que traballaban a súa propiedade e íanse defendendo; e os labradores cativos, que tiñan algunha miga de terra para sobrevivir. Despois de todos eles estabamos nós, os caseiros, que non tiñamos nada e, aínda por encima, tiñamos que traballar para o amo”

Cita tirada do libro *O último caseiro* (Fervenza, 2017)

Os caseiros, familias pobres que estaban ao coidado dos *bens* e da *facenda* de persoas ricas ás que lles tiñan que pagar, segundo o contrato que estableceran, parte das colleitas realizadas (un medio, un terzo,...), constituíron unha das variables socioeconómicas fundamentais dende a que analizar o traballo agropecuario realizado na Galicia rural interior ata ben entrada a década de 1970¹. Despois de

¹ A figura dos *caseiros* tivo especial pervivenza nas comarcas do interior de Galicia, tal como reflicten os estudos de Varela Regal (*Estudio económico del Ayuntamiento de Fe-*

40 anos en que a existencia de caseiros é minoritaria, cómpre buscar na memoria dos maiores as características definidoras do tipo de vida que levaban estas familias de labregos pobres. Posteriormente, como soporte escrito á tradición oral que existe sobre este tipo de labregos, reproduciremos un contrato de parcería entre amo e caseiro de 1950². Remataremos cunha breve reflexión sobre as posibles variables que puxeron fin a este estilo de vida no rural galego.

En Galicia existían tres fórmulas de cesión de terra: foro, arrendamento e parcería. O foro era un contrato agrario a longo prazo, nado no seo do feudalismo. Nel dividíanse as terras en *dominium directum* e *dominium utile*, que tiñan como contraprestación unha renda, ben en especie, ben en diñeiro, ou en ambas modalidades. Tal como di Ramón Villares, “o réxime foral, como fórmula de cesión da terra, supoñía unha enorme estabilidade pola súa lonxevidade, e unha pluralidade de dominios e dereitos sobre a terra, sen que foreiros nin foristas se poidan catalogar de propietarios plenos”³. O arrendamento supoñía unha cesión temporal dun ben (terras, casa, dereitos) a cambio dunha renda determinada. Pero o rendeiro non adquiría xuridicamente dereitos sobre o ben arrendado e a titularidade da propiedade permanecía totalmente na cabeza do arrendador. A parcería, na que nace a figura social do caseiro, caracterizábase pola participación de propietario e caseiro na xestión da produción e no reparto dos produtos. Non existía translación de dominio nin cesión temporal da terra ao traballador da mesma.

Destes tres tipos de cesión da terra xurdiron tres figuras sociolóxicas que representaban modalidades moi distintas de cesión da explotación da terra e do gando: foreiros, rendeiros e caseiros⁴.

rreira de Pantón, R.E.G., 1960, nº. 15-16) e Río Barja (*Estudio económico del Valle de Mahía*, R.E.G., 1958, nº. 3-4).

Cfr.: FERREIRO PORTO, J. (1974): “Caseiro”, na *Gran Enciclopedia Galega* (T. V). Ed. Silverio Cañada. Santiago; 181.

2 A reprodución deste tipo de documentos, que non tiñan forma pública, axudaría a facilitar os traballos de investigación dos historiadores sobre a cuantificación das parcerías (tanto en terras como en gando). Desta idea tamén se fai eco Barreiro Fernández no tomo V da colección GALICIA titulado “A Sociedade Galega Contemporánea. Tradición e Modernidade” (Hércules de Ediciones, S.A. A Coruña 1991; 154).

3 Cfr. VILLARES PAZ, R. (1985): “Caseiros, rendeiros e foreiros. Sobre as formas de cesión da terra en Galicia”, *Encrucillada* 41; 6.

4 *Ibid. not.* 3; 7.

A vida dos caseiros

Cando chegaba o mes de novembro e empezaban os traballos agropecuarios do outono, producíase un peculiar fenómeno migratorio rural inter e intra-parroquial no que os caseiros, xunto coas súas familias, eran os seus protagonistas⁵. Tralo remate da *seitura* (colleita do trigo e do centeo) no mes de xullo, os “pequenos amos” das aldeas tiñan que lles comunicar aos seus caseiros se contaban ou non con eles para o coidado da facenda e a realización dos traballos do ciclo agropecuario durante o ano seguinte. Se os traballos que fixeran dos bens non foran os axeitados a xuízo dos seus amos, estes estaban en disposición de pedirilles que *para o tempo* (mes de novembro) deixaran libres as propiedades, xa que daquela incorporaríanse uns novos caseiros coas súas familias⁶. De feito, estes últimos, trala *seitura*, anticipaban a súa chegada (aínda que non a súa residencia) ao viren para *agostar* as terras dos seus futuros amos: arar as leiras e rozar os toxos para estrar as cortes e facer os quinteiros.

Cando un caseiro se incorporaba á casa dun novo amo, e tras precisar as condicións de traballo dos bens e da facenda e de reparto dos produtos obtidos, cada un apuntaba nunha libreta o valor dos animais existentes⁷. As vacas, todas elas do país (rubia galega) e nunca máis de 7 ou 8, anotábanse polo nome, á carón do cal se facía constar o valor (en reais normalmente) que se consideraba posuía a vaca. O capital en que era taxada a vaca pertencía ao amo, e a partir del facíanse as operacións de ganancia ou de perda que o animal levara consigo. Se unha vaca taxada en 5.000 reais era vendida en 7.000, producíase unha ganancia de 2.000 reais, sendo dividida a partes iguais entre o amo e o caseiro (1.000 para cada un), pero tendo en conta que os 5.000 reais en que fora valorada a vaca ían parar integramente ás arcas do amo, propietario do animal. Pola contra, se esa mesma vaca era vendida en 4.000 reais, producíase unha perda

5 Ferreiro Porto define o *caseiro* como “un cabeza de familia, normalmente numerosa, sen casa propia e con instintos sedentarios”.
Cfr.: *Ibid. not. 1*; 182.

6 O ano agrícola ía de *Santo André a Santo André* (dende o 30 de novembro dun ano ata o 30 de novembro do ano seguinte).

7 O normal era que os *amos* foran os que rexistrasen o valor das propiedades e o reparto dos bens e das perdas (morte dun animal, por exemplo), xa que a maioría dos caseiros non sabían ler nin escribir.

de 1.000 reais, tendo que aboarlle o caseiro ao amo a metade do capital perdido (500 reais)⁸.

O caseiro, ao ter que compartir co amo a metade das perdas e das ganancias xeradas arriba do prezo posto ás vacas na libreta, tiña que coidar os animais coma se fosen da súa propiedade, xa que era consciente de que o déficit no prezo dunha vaca á hora da súa venda repercutía de forma negativa no seu orzamento anual. Caso a parte era cando morría unha vaca, xa que entón había que criar unha becerra ata que acadara o valor (en cartos) que posuía a vaca finada nas libretas do amo e do caseiro. A crianza dunha becerra conlevaba implicitamente unha perda, xa que cando o amo vendía un becerro ou unha becerra, dáballle a metade do capital obtido ao caseiro. Así, se pola venda dun xato o amo ingresaba 6.000 reais, 3.000 eran para o caseiro, cantidade totalmente merecida se temos en conta que el fora o encargado de atender a vaca no parto e de coidar e criar o becerro.

Outro dos bens no que se producía o reparto era nas leiras e nos montes dos que se obtiñan os cereais. No tempo dos caseiros apenas se vendía leite (5 ou 6 litros diarios), centrándose os labores agropecuarios na obtención de trigo, centeo e millo, produtos que gozaban de maior importancia, non só pola maior porcentaxe de terreos de labradío ca de prados para o pastoreo (unhas 3/4 partes da extensión laborable eran leiras), senón porque co centeo e co millo facíase o pan, e co trigo, tras ser vendido, pagábase a contribución. Se a isto lle engadimos que hai 50 anos por un becerro pagábanse 1.000 ou

8 Sirva como exemplo a seguinte anotación tomada da *libreta dun amo* da primeira metade da década de 1950:

- Na folla 36 da libreta aparece:

"Compra de la vaca Cachorra con cría el 23 de Julio de 1953 en 5.500 Pesetas"

- Na folla 42 da mesma di:

"Compra de una Ternera el día 4 de Enero de 1956 en el precio de Pesetas 4.485 esta es en lugar de la Cachorra que dio 1.500 pesetas de Pérdida"

Segundo o dito arriba, a perda que supuxo a venda da vaca (1.500 pesetas) tiña que ser sufragada a medias entre amo e caseiro. E así se fai constar na folla 44 da libreta, cando o 13 de Marzo de 1957 se liquidan as contas (nas que se inclúen os gastos realizados en minerais e semente para patacas, que tamén eran costeados a medias):

1.500	<i>pérdida de vacas</i>
153	<i>de nitrato</i>
103	<i>de mineral</i>
300	<i>patatas para siembra</i>
Total:	2.056

A cantidade total de gastos dividiábase entre o amo e o caseiro, tendo que pagarlle o caseiro ao amo a metade dos gastos ocasionados (1.028 pesetas).

Os caseiros levantando a meda no Pazo de Filgueiroa (Lalín en 1916). Foto tomada por D. Ramón María Aller Ulloa (fotografía aportada por Cecilia Doporto do arquivo do Museo Aller Ulloa de Lalín).

1.500 pesetas, resulta comprensible que os esforzos dos campesiños se centrasen no cultivo dos cereais que, xunto coas patacas, conformaban a base da dieta alimenticia dos labregos.

Para que o caseiro puidese cultivar os cereais, o amo dáballe *a cavar* a extensión de monte que tivera, coa condición de que a colleita sería repartida a un terzo ($1/3$), é dicir, que de cada tres mollos, dous eran para o caseiro (que era quen facía o traballo) e un para o amo (propietario do terreo). Había ocasións, dependendo do amo, en que esa fracción aumentaba ata un cuarto ($1/4$), co cal saía algo máis beneficiado o caseiro. Cando se facía a malla, o caseiro e o amo pagaban o traballo da máquina e dos *maquinistas* ao 50 %, co que o caseiro, tras facer todo o traballo (cavada, sementeira e seitura) sen ningún tipo de axuda económica ou persoal por parte do amo, só obtiña un 33 % máis có seu amo no froito colleitado.

A maior curiosidade no exercicio dos traballos agropecuarios atopábase na *bota das patacas*, xa que os amos, desconfiando de que os caseiros estercasen máis a zona da leira na que estes ían sementar as patacas, esixían que se fixese a sementeira en sucos alternos: un rego para o amo, outro para o caseiro; un rego para o amo, outro para

Recollida de leña polos caseiros do Pazo de Filgueiroa (Lalín en 1916). Foto tomada por D. Ramón María Aller Ulloa (fotografía aportada por Cecilia Doporto do arquivo do Museo Aller Ulloa de Lalín).

o caseiro; ..., e así ata encher a leira destinada a este cultivo. Este reparto da terra e dos produtos obtidos tamén se estendía a legumes como as fabas e os chícharos (ao 50 %), feito que pon de manifesto ata onde chegaba o control que o amo facía sobre o traballo que realizaba o caseiro nas súas terras.

Para levar a cabo os traballos agropecuarios, o amo e o caseiro poñían un carro e unha grade, mentres que as ferramentas miúdas (sachas, gadañas, fouciños,...) eran todas propiedade do caseiro.

A maior inxustiza atopábase no pago anual do *Recibo das carnes salgadas* a Facenda ou ao Concello por cada porco que se mataba. Dende a xustiza distributiva, o normal sería que o amo e o caseiro pagaran tantos recibos coma porcos mataban cada un deles. Pero esa proporcionalidade non existía, xa que o caseiro, ademais de ter que facer fronte á contribución do seu porco, tiña que pagar a metade do *Recibo* do porco (ou porcos) do amo.

A división social entre amos (propietarios dos bens) e caseiros (traballadores dos bens), púñase de manifesto nas relacións cotiás que ámbalas dúas partes mantiñan. Os caseiros adoitaban compartir

a eira cos seus amos, pero non a vivenda, que resultaba estar sempre en peores condicións. A dependencia fronte ao amo era absoluta, ata o extremo de que os caseiros non podían mover unha pedra da súa propia casa sen permiso daqueles. O trato que os caseiros lles dispensaban aos seus amos era o de “*señor amo*” – “*señora ama*”, expresións cargadas de respecto e de xenreira que servían para trazar unha fronteira entre os *labregos ricos* e os *labregos pobres*, situación exemplificada na ausencia total de relación comensal.

Esta situación de “explotación” na que se sentían moitos caseiros, agudizábase cando o amo era “pequeno”, xa que incluso chegaba a reclamar a metade das patacas da *rebusca* (patacas que, sen querer, quedaban na terra das leiras despois de facer a colleita). Esta actitude avarenta dalgúns amos chocaba coa actitude humilde dos caseiros, ata o punto de que estes, cando recollían a leña para o inverno, tiñan que lle pedir aos seus amos o *pau para os zocos*, que soían levar a madeira de bido, xa que aos caseiros só lles daban un carro de pólas para queimar nas súas lareiras.

Un exemplo de contrato entre amo e caseiro

A diferenza do foro, que conta con abundante tradición historiográfica de reputados escritores, o arrendamento e a parcería quedaron algo no esquecemento. A xuízo de Ramón Villares, “non é que a historiografía se despreocupara destas modalidades de contratos agrarios, senón que a súa mesma natureza impuxo evidentes limitacións para a súa análise: non tiveron a importancia obxectiva que acadou o foro e, por outra banda, deixaron pouco rastro documental, ao se rexeren, polo regular, mediante acordos verbais ou papeis de índole privada”⁹.

Eses *contratos de parcería* entre propietarios e caseiros son a principal fonte documental para o coñecemento dos tipos de reparto que os amos lles aplicaban aos bens obtidos polos caseiros ao longo do ano en cada unha das colleitas, á par que reflicten aspectos da vida dos caseiros e da relación destes cos seus amos. Nós tivemos a sorte de poder acceder a un deses contratos, datado a 30 de nov-

9 *Ibid. not. 3; 7.*

Ilustración tomada do libro *De Balbino a hoxe* (de Xoán Carlos García Porral, Lóstrego, 2012).

embro de 1950 no lugar d'O Souto (pertencente á actual parroquia de Xaxán, Concello de Lalín). Ao mesmo tempo que realizamos a súa transcripción, iremos dividindo o contrato en partes, método que nos axudará a ter unha mellor comprensión das variables recollidas neste tipo de documentos¹⁰.

A) Lugar e data do contrato. Datos do propietario e do caseiro

En el lugar De Souto en la parroquia de La Pena en el municipio de Lalin, a treinta de noviembre de mil novecientos cincuenta, ante los testigos que al final se expresan, comparecen: D. ---, propietario, mayor de edad y vecino de La Pena; y D. ---, casado, mayor de edad, labrador y vecino de la parroquia, digo, de Golada.

¹⁰ Na transcripción omitiremos os nomes do propietario e do caseiro en aras do anonimato.

Aparece como data de inicio do contrato o mes de novembro (no día de *San Andrés*), mes no que, como xa referimos antes, empezaban a traballar os caseiros nas casas dos amos que os acolleran.

B) Relación dos prados e das leiras obxecto de parcería

“Manifiesta el D. ---, que es propietario de un lugar acasurado integrado de las siguientes fincas ubicadas en términos de la mencionada parroquia de La Pena y en la de Goyás:

Prado DE CAZOME de unos cinco ferrados.

Prado DE CURTIÑAS de cuatro ferrados.

Prado DO PIÑEIRO de ferrado y medio.

Prado DO CAMPO de ferrado y medio.

Prado DA REGUEIRA PEQUENA, a verde, de dieciocho cuartillos.

Prado DA REGUEIRA GRANDE, a verde, de unos dos ferrados.

Prado DAS CEBOLAS de medio ferrado, a verde.

Prado DE XAXÁN de medio ferrado, a verde.

Prado DAS AVIEIRAS de un ferrado.

Labradío CIMA DO AGRO DO SOUTO de veintidós cuartillos.

Labradío RIBADA GRANDE, en el Agro do Souto, de tres ferrados.

Labradío CASTRO DE ARRIBA, en Agro do Souto, de dos ferrados.

Labradío CASTRO DE ABAJO, en Agro do Souto, de un ferrado.

Labradío TARREO DE VAL, en el mismo Agro de Val, de doce ferrados.

Labradío ESTIVADIO, en Agro de Souto, de seis ferrados con algún monte.

Labradío AGRO DA RIGUEIRA, de un ferrado.

Labradío AGRO DO CASTRO, llamado LEIRA PEQUENA, de dieciocho cuartillos.

Labradío RIVA DA RIBADA, en el Agro do Castro, de un ferrado.

Labradío SABUGUEIRO en el Agro do Castro, de dos ferrados.

Labradío LEIRA DA CONGOSTRA en el Agro do Castro, de treinta y ocho cuartillos.

Labradío LEIRA DA CURUXEIRA, de cinco ferrados, en el Agro do Castro.

Labradío CIMA DA CANCELEIRA, de un ferrado.

Labradío, TRAS DAS MACEIRAS en el A. de Abajo, de dos ferrados.

Labradío FONTA RAMILA de ferrado y medio, en A. de Abajo.

Labradío FORMIGUEIRA, en A. de Abajo, de cinco ferrados”.

C) Estipulación do *tipo de reparto* entre propietario e caseiro dos bens obtidos

Y conviene con el otro compareciente en establecer una parcería sobre las relacionadas fincas, las cuales trabajará el mencionado ---, como casero de a medias, en las siguientes condiciones:

D) Cláusulas do contrato (casa, fincas, abonos, gando,...)

- a) El propietario da al casero para que la habite como tal, una casa sita en el lugar Do Souto, conocida por Casa de Abaixo, siendo de cuenta del casero la conservación de la casa y cuadras, y la reteja por cuenta del propietario, a quien avisará el casero en caso de necesidad de retejar, siendo responsable de los daños que se ocasionen por falta de tal aviso.
- b) Entrégale también al casero las relacionadas fincas para que las cultive según uso y costumbre de buen labrador de la tierra, no pudiendo cambiar ninguna de ellas de cultivo o destino sin permiso escrito del propietario y quedando con la obligación de conservar las cerraduras de las fincas y los hitos o mojones de sus lindes, de cuya existencia responderá y en caso de desaparición avisará inmediatamente al propietario.
- c) Para cama de los ganados y abono de las fincas labrantías, el propietario dará al casero todos los estrumes necesarios, que éste recogerá y cortará en la finca y sitio que le marque el propietario.
- d) Los abonos minerales que se empleen en las fincas objeto de aparcería, serán siempre fijados en sus cantidad y calidad por el propietario y pagados de por mitad entre el propietario y el casero. Se exceptúan las que se emplear en el año de mil novecientos cincuenta y uno, los cuales pagará totalmente el propietario. En caso de que el propietario estime necesario y conveniente cambiar el cultivo de alguna finca, tendrá que así hacerlo el casero a la indicación de aquel.
- e) Todos los frutos que se cosechen en las fincas serán partidos por mitad entre propietario y casero, y también serán partidas de por mitad la cosecha de castañas que se recoja en las fincas que el propietario tiene en el lugar Do Souto, castañas que serán cogidas por el casero en su cosecha total y después de “deseurizadas” y preparadas, se partirán a la mitad conforme anteriormente se dice.
- f) La Partija de la cosecha de centeno se hará en el día de la maja o trilla después de aventado y limpio, recogiendo primero del montón común la semilla para el próximo año, la cual quedará depositada en poder del propietario, repartiendo el resto de por mitad. El maíz se partirá después de deshojado y limpio, haciendo con las espigas o mazorcas dos montones iguales en uno de los cuales escogerá el propietario. La semilla de maíz será proporcionada por el propietario, teniendo que abonarle la mitad el colono, abono que hará en especie. Las patatas se partirán sobre el terreno al ser arrancadas. El trigo se parte como el centeno, y las habas después de majadas y limpias.
- g) El casero tiene la obligación de trasladar los medios frutos que le correspondan al propietario, con el carro y yunta, hasta el lugar que dicho propietario le indique.
- h) Las semillas serán entregadas todas de por mitad entre casero y propietario: excepto en los anovados de montes en los cuales será como luego se dirá. Las roturaciones o anovados no podrán ser hechas por el casero sin permiso

Sega da herba polos caseiros do Pazo de Filgueiroa (Lalín en 1916). Foto tomada por D. Ramón María Aller Ulloa (fotografía aportada por Cecilia Doporto do arquivo do Museo Aller Ulloa de Lalín).

escrito del propietario y en aquellas fincas que éste le señale, limitándole también la extensión del trozo o trozos a roturar. Todos los trabajos que dichas roturaciones requieran las realizará totalmente el casero y también será de su cuenta la recolección y siembra de pinos en el terreno anovado, si así lo deseara el propietario, y la cosecha obtenida se dividirá de por mitad, siendo del pago exclusivo del propietario los abonos minerales y las semillas.

- i) Los ganados que sostenga y cuide el casero, serán comprados siempre con capital del amo, en el número, clase y calidad que éste estime por conveniente, no pudiendo el casero vender ni comprar sin permiso escrito del propietario y teniendo que hacerlo siempre que este le ordene vender o comprar alguna res. Siendo de por mitad para casero y propietario las pérdidas y ganancias que existan con el ganado y sus crías. En caso de muerte de alguna res, se entenderá inevitable si fuere asistida por Veterinario y se le administrasen los remedios y diesen las medicinas prescritas; y en caso contrario, se entenderá que ha fallecido por abandono del casero. Y si la muerte fuere por accidente, también se entenderá natural a menos de que fuere provocada por el colono o por él no evitada pudiendo hacerlo. Si la muerte fuere inevitable conforme a las anteriores normas, la pérdida será de por mitad entre propietario y casero, tomando como capital perdido el en que estuviera puesta la res ya fuera mayor o menor del que realmente valiere, cuyo capital será cubierto criando una ternera de las nacidas en la casa hasta que valga el mismo capital, para de esta forma, pague el casero la mitad de la pérdida con su mitad de ganancia en al cría. Los honorarios

de Veterinario y gastos de medicinas serán pagados por el casero, quien le prestará al ganado enfermo los cuidados que necesiten según prescripción, y en compensación disfrutará de la leche que produzcan las vacas y se le pueda sacar, pues en primer término ha de atenderse a la alimentación de los terneros.

- k) El casero podrá pastorear los ganados de la aparcería en las fincas nominadas y en los montes que el propietario tiene en el lugar Do Souto y Goyás, con la obligación de pastorear y guardar en los mismos montes y fincas, los ganados que de su propiedad exclusiva tenga el propietario, cuyos llevará al pasto y guardará y traerá con los de aparcería, el colono. El propietario se reserva el derecho de cortar en el prado que le parezca la yerba verde necesaria a la alimentación de una vaca y su cría cuando la tuviere, así como el tomar para tales animales la yerba seca necesaria de la que henifique el colono en los prados de aparcería y ponga en almiares o “palleiras”, pudiendo también dicho propietario y para tales reses propias, tomar los forrajes que necesitare en el sitio y finca que le pareciere de las de aparcería.
- l) El casero, siempre que tenga en régimen de aparcería una caballería, y este será cuando el propietario lo estime conveniente, la tendrá a disposición de tal propietario siempre que éste se la pida, sea para el servicio que fuere. También tendrá que asistir el colono con yunta y carro, gratis, pero mantenido, a todos los carretos que tenga el propietario; y no podrá asistir a ningún carreto de vecinos o extraños sin permiso escrito del propietario. Siendo de por mitad entre casero y propietario los aperos de labor y carros. El propietario dará al casero un trozo de terreno, en sitio y finca que tal propietario designará, de un ferrado de superficie, para que el casero aproveche exclusivamente en siembras tempranas; y para aprovechamiento exclusivo de tal casero, como huertas, las dos porciones de huerta que existen a la parte de arriba de la era majadía; la huerta Do Prado de Xaxán; y ocho cuartillos en el fondo del Nabal de Abajo.
- m) El casero pagará de por mitad todos los impuestos, tanto nacionales, como provinciales o municipales, que graven los bienes, tanto existentes como en lo sucesivo puedan establecerse, recogiendo los recibos el propietario y abonándole la mitad el casero dentro de los quince días siguientes a aquel pago.

E) Puntualizacións finais

Entran también en este contrato de aparcería, las siguientes fincas sitas en el lugar de Cotarelo: El labradío NABAL DA HORTA, de un ferrado: Labradío NABAL DA CARREIRA de medio ferrado: y el NABAL DE ABAJO, de ferrado y medio. En cambio, se reserva el propietario el sembrar patatas y forrajes para su exclusivo aprovechamiento, en la LEIRA DO CASTRO DE ABAIXO y, a la otra o turno, un ferrado de tierra en la finca que estime conveniente: entendiéndose que en esta Leira y ferrado de tierra, el colono sembrará el centeno cuando le corresponda y ejecutará las labores preparatorias y de siembra de las patatas y forrajes cuya producción se reserva el propietario, el que pondrá las semillas.

Como excepción, en retribución de labores y trabajos que exclusivamente hizo el propietario, y solamente en este año agrícola, el casero percibirá la cuarta parte del centeno y trigo que se coseche en la fincas.

El propietario tomará la paja que necesite, de los pajares que existan como resultado de la parcería. Y el colono no podrá trabajar otras tierras distintas de las objeto de contrato, ya sean propias o arrendadas.

F) Duración do contrato

Se establece como duración de este contrato de aparcería, el de un año, prorrogable por tácita reconducción por otro, y así sucesivamente, si en los meses de julio o agosto no se diere a saber, el propietario al casero, o el casero al propietario, que se terminaba el contrato al finalizar el año agrícola, o sea en treinta de noviembre del año en que tal requerimiento se haga.

G) Se o caseiro abandona, ten que deixar sementados aqueles sitios que el recibiu sementados (sobre todo en canto a forraxes)

El casero, al entrar, halló sembradas de nabos y forrajes o alcacén, todas las fincas de una “mano”, que así les pertenecía, para alimento del ganado, por lo tanto cuando cese en la aparcería deberá dejar sembrado de forraje, poniendo él la totalidad de las semillas para la mentada siembra, las mismas fincas o las de la otra “mano” si así les correspondiese.

H) O amo era o encargado de levar a *libreta de contas*

La relación de ganados y sus precios, se llevará en libreta aparte, que firmará el propietario que retendrá dicha libreta, y persona por orden del casero que no sabe firmar.

Podé servir como exemplo unha libreta creada no 1917 polo emérito crego e astrónomo lalinense D. Ramón María Aller Ulloa. Nese caderno, que leva por título *Libro general de los foros y caseros que pertenecen a la Sra. Dª Camila Ulloa Madriñán*, aparecen unhas anotacións moi sinxelas sobre dous caseiros que esta familia tiña no lugar de Filgueiroa, os señores Manuel Rial e Gabino Porral. Os datos recollidos, do ano 1922, fan referencia ás vacas que posuía cada caseiro e ás porcentaxes que os amos tiñan nelas; e á casa, ás terras e aos apeiros dos que facía uso o primeiro deles.

Chama a atención a anotación que fai don Ramón ao final da páxina 99. Nela di o seguinte: “No existe contrato alguno escrito que señale las obligaciones del casero, se guían por costumbre alterándolas cuando se cree oportuno”. Esta nota vai en consonancia

coa cita de Ramón Villares coa que abrimos este segundo apartado: a escasa existencia de contratos por escrito entre amos e caseiros, xa que moitas veces os acordos establecíanse verbalmente.

No canto de copiar as anotacións realizadas por don Ramón na libreta sobre este particular, decidimos colocar as imaxes desas páxinas. Así tamén poderemos observar a extraordinaria caligrafía e a estética dos apuntamentos. A libreta chegou a nós grazas á Dra. Cecilia Doporto, á que, na procura de información para a tese que realizou sobre don Ramón María Aller Ulloa, lle foi facilitada por Ángel Aller Rodríguez, sobriño do astrónomo.

I) Firma do contrato ante dúas testemuñas

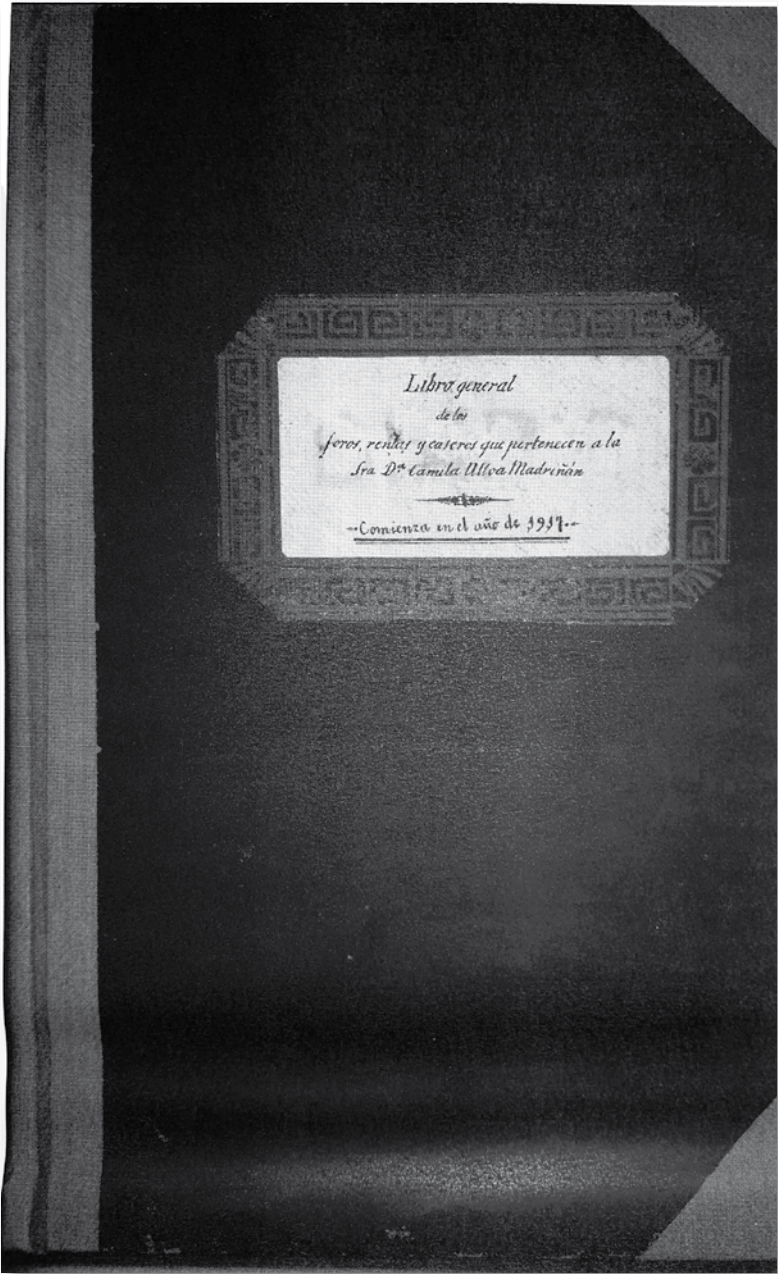
“Conformes ambos comparecientes, con lo anteriormente estipulado, así lo otorgan ante los testigos D. ---, vecino de Goyás; y D. ---, vecino de La Pena, que firman con los contratantes, haciéndolo el primero también en nombre y a ruego del casero ---, que no sabe firmar”.

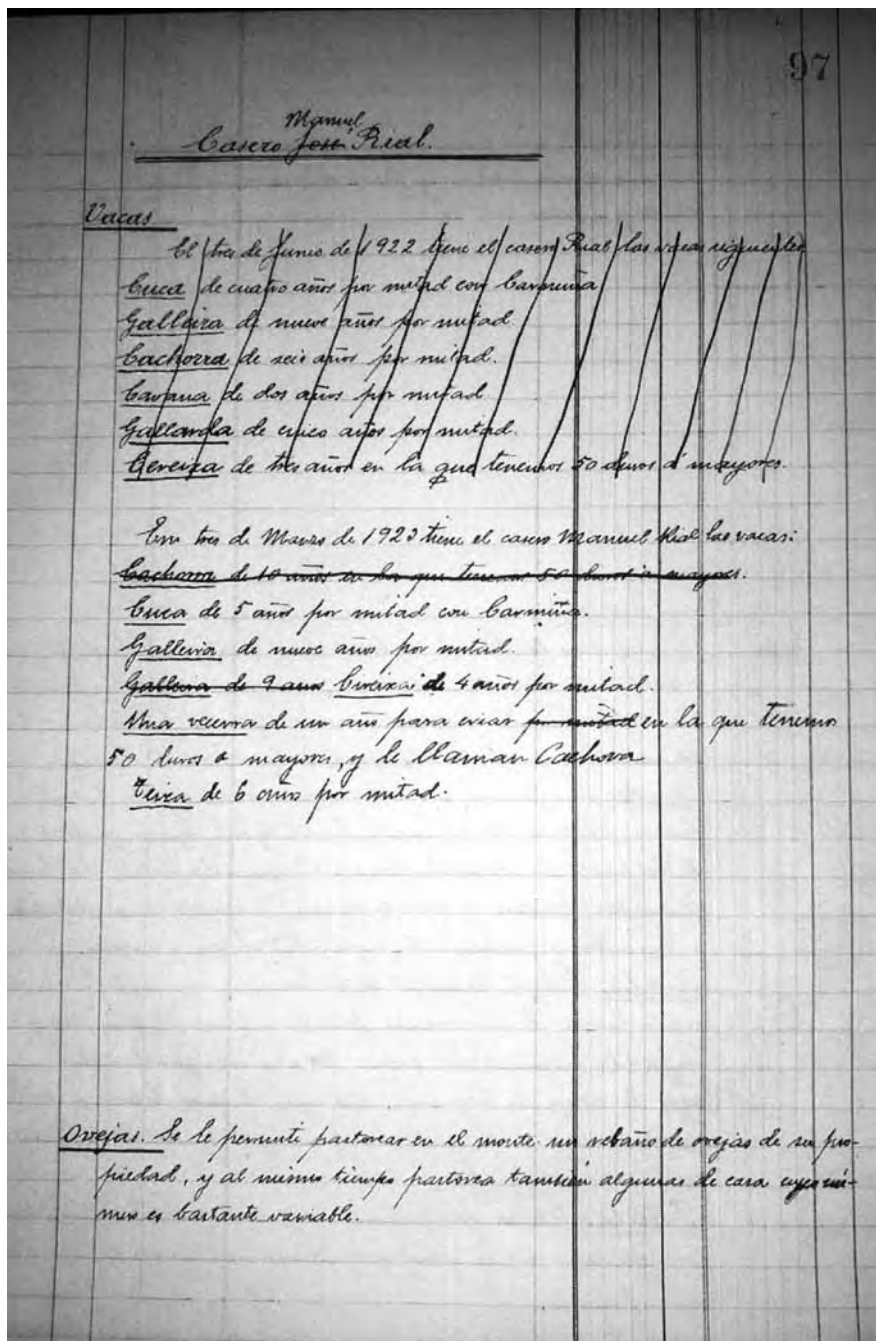
Posibles variables que contribuíron á desaparición dos caseiros

Sen dúbida, a situación de pobreza na que vivían moitas familias, incrementada no tempo de posguerra (1940-1960), foi un dos motivos que provocou a permanencia dos caseiros ata o segundo terzo do século XX, onde os *labregos pobres* vendían a súa forza de traballo a cambio dun lugar no que vivir e dunhas terras nas que traballar para poder comer. De forma xeneralizada, a desaparición deste tipo de familias foi transcorrendo ao longo da década de 1970, onde o *xiro copernicano* xurdido no eido agropecuario por mor dunha orientación mercantil de tipo capitalista, acabou por cambiar as estruturas socioeconómicas do rural e puxo fin a un fenómeno humano clave para entender o pasado recente das aldeas do interior rural galego: os caseiros¹¹.

As variables conducentes á desaparición deste tipo de familias labregas atópanse interconectadas baixo un mesmo obxectivo: a

11 En Escuadro (Silleda) o sistema de caseiros mantívose ata 1973-1974 (xusto antes de que nesa parroquia se acometera a concentración parcelaria); en Fiestras (Silleda), ata 1965; en Madriñán (Lalín, ata 1959; no Sisto (Dozón), ata 1973-1974; en Goiás (Lalín), ata 1973; Fafián (Rodeiro), ata 1974;...

98

Casa. Habita una casa muerta en el conal de Fulguera, y tiene para utilizar en la labranza y para el ganado la mitad de un ciento y varias cuerdas.

Fincas rústicas. - Tratará las fincas rústicas siguientes:

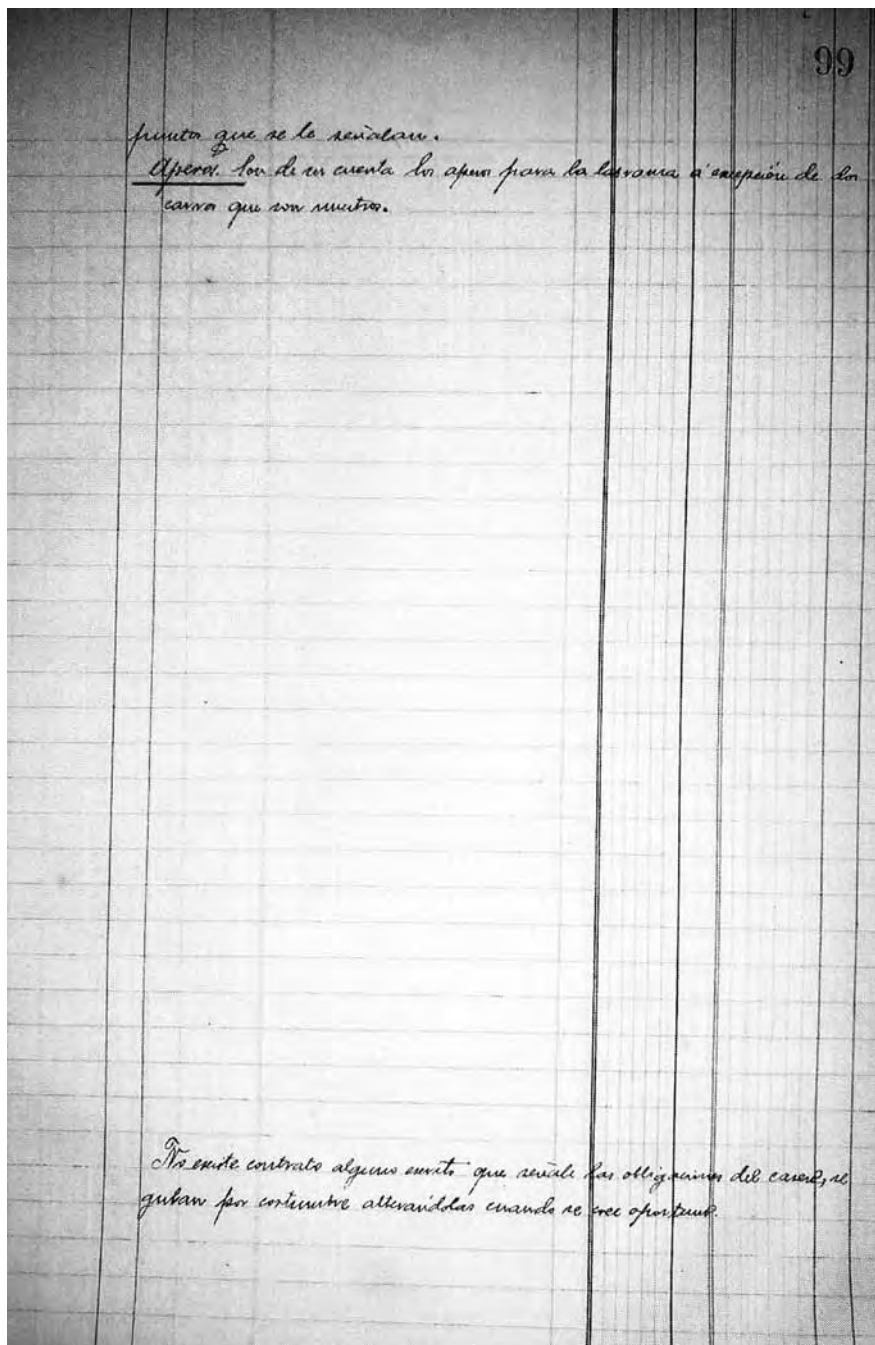
Prado. Tiene tres fevados de prado para huerta verde para el ganado - Utiliza en común con el Conal 'gabano' el prado de la punta de uno veinte fevados partiendo con nosotros la huerta seca. - Utiliza la mitad del prado de Botz, dividido la mitad de la huerta seca.

Huertas. Tiene para su uso esclusivo una huerta junto la casa a que habita, la cual llevará medio fevado, y otra huerta junto el prado de la punta de otro medio fevado. - Utiliza la mitad de las huertas, llamadas Jantín, y Huerta de cañar, proporcionándose los verduras, y legumbres y papambelo por mitad las habas y patatas.

Lavadero. Utiliza la mitad de los lavaderos siguientes: Lo macabulo llamado Lerra de uno treinta fevados y Gravia de uno diez y seis fevados. - La mitad de las fincas del canal del agua de Curita y del agua de abaje de Fulguera, que son de uno treinta y dos fevados en cada agua. - Utiliza para para sembrar papambelo para su uso en retales en la hem.

Robledo. Utiliza para pasto del ganado y para hacer abono de la hoja una onzina y setenta y cinco cuerdas de un ciento veinte fevados.

Monte. Utiliza para leña y para hacer abono y pasto del ganado uno sesenta fevados de monte contados los hijos en los

Carro Gábino Porral.

Vacas.

En 18 de Marzo de 1923 tiene el carro Gábino Porral, las vacas:

Gallarda de 14 años en la que tienen 30 duros a mayor.

Castaña de 3 años por mitad con Luparosa.

Jarocua de 9 años por mitad.

Bachorra de 5 años por mitad.

Tres becerros una de 2 años, otra de ocho meses y otra de cuatro meses,
y los tres por mitad.

mellora do sistema agropecuario tradicional galego. Estas ansias de mellora tomaron forma a finais da década de 1960 ante a necesidade imperiosa de ampliar un dos recursos que, ata de aquela, limitaba a evolución do censo gandeiro. Esta ampliación non era outra que a da Superficie Agrícola Útil (S.A.U.), na que o número de hectáreas de pradaría se empezou a incrementar a partir da cava dos montes cubertos por toxos, carpazas, uces, xestas e fentos. Sirva como exemplo o acontecido en Lalín no outono de 1960, cando se iniciaron as primeiras transformacións dos toxais en pradeiras, sendo protagonizadas, fundamentalmente, polo Servicio Agropecuario Nestlé (persoal técnico de ILEP-SA) en colaboración con profesionais de recoñecido prestixio no tema. Estas experiencias establecéronse por vez primeira en Galicia en zonas como o monte Faro, Trasulfe (Fafián) e Álceme no Concello de Rodeiro, e o monte de Rodelas (Maceira) en Lalín nos anos 1958 e 1959. Estes campos de recente creación fóronse abandonando (agás en Rodelas), continuando posteriormente en Goiás e Albarellos (Lalín). Con estes programas de desenvolvemento, nas terras de Deza, no período que comprende os anos 1964 e 1969, transformáronse directamente de monte a pasto un total estimativo de máis de 267 hectáreas en máis de 600 parcelas. Paralelamente a estas cavas iniciouse en Galicia a concentración parcelaria. Esta, a 31 de decembro de 1967, afectoulles aos concellos de Silleda (10 zonas, cun total de 2.347 hectáreas), Lalín (4 zonas, con 1.217 hectáreas), e Vila de Cruces (1 zona, con 116 hectáreas)¹². Comezaba así unha loita das administracións públicas contra o minifundismo en aras de potenciar unha profesionalización do labor agropecuario galego, intención que iría fraguando a crise e posterior desaparición dos caseiros¹³.

12 HERNÁNDEZ RODRÍGUEZ, L. (1999): "O desenvolvemento agrario na Comarca de Deza nas tres últimas décadas", *Anuario de Estudos e Investigación Descubrindo Deza* (1). Seminario de Estudos de Deza. Lalín; 286-287.

13 Outra das medidas que tomou a Administración para lograr a profesionalización do traballo agrícola, foi a instauración da Axencia de Extensión Agraria en Lalín en outubro de 1962 que, dotada de medios humanos, técnicos e económicos, empezou a prestar servizos de asesoramento e xestión para atender as necesidades que se produciran entre os campesiños desta área xeográfica.
Cfr.: RIAL LÓPEZ, P. (1969): *Pontevedra Agrícola*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Vigo; 223.

A cava dos montes e a concentración das terras trouxeron consigo o cultivo da “herba nova” que veu a favorecer o incremento do número de cabezas de gando vacún, no que empezaron a sobresaír as razas alóctonas (as “vacas pintas”) de clara orientación produtiva leiteira, que, pouco a pouco, foron arrecantando a raza rubia galega, outrora forza motora do traballo agrícola tradicional. A intensificación da produción láctea na Comarca deu lugar ao establecemento de plantas de recollida e de transformación deste produto (Nestlé, Hoxe,...), e a unha nova concepción e orientación dos traballos agropecuarios. Ante esta situación resulta lóxica a desaparición dos caseiros, xa que agora aos “amos” que quixeran adaptarse ás novas circunstancias socioeconómicas impostas polo mercado capitalista, non lles resultaba produtiva a cesión de terras e facenda en contrato de parcería. Se querían progresar agropecuariamente tiñan que facerse cargo do total do terreo laborable, feito que provocaría ao mesmo tempo o ocaso dos caseiros.

Outras dúas variables que influíron na desaparición dos caseiros foron o incremento da mecanización e a mellora das infraestruturas pecuarias. Ámbalas dúas provocaron unha menor necesidade de man de obra e, polo tanto, unha diminución das axudas recíprocas na realización dos traballos agrícolas, feito que se enmarca baixo o individualismo laboral que caracteriza á época de modernidade actual. O traballo manual que realizaban os caseiros deixou de ser imprescindible nunha época na que, pola contra, a emigración fixo estragos entre a poboación rural desta Comarca¹⁴. A que foi debida esta migratoria do rural? Unha das posibles respostas a esta cuestión apórtanola Raúl Iturra nun estudo da parroquia de Vilatuxe (Lalín) que fixo na década de 1970¹⁵. A súa análise parte dos modos de *ac-*

14 De 1960 a 1970 no Concello de Lalín rexistrouse un saldo migratorio negativo de -2.664 persoas. Esta cifra incrementouse ata os -3.470 na etapa que vai dende 1970 a 1980. Os movementos migratorios destes anos realizáronse tanto a nivel internacional (Illas Británicas, Centroeuropa e Estados Unidos) como a nivel nacional (Cataluña, Madrid e País Vasco). Nestes países, debido á súa maior industrialización, a oferta de emprego existente satisfacía as ansias de mellora económico-laboral que os emigrados non podían atopar aquí.

Cfr.: RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, R. (1995): *Lalín, un proceso de urbanización e desenvolvemento 1960-1990*. Servicio de Publicacións da Excm. Deputación de Pontevedra. Pontevedra; 41.

15 ITURRA, R. (1989): “Racionalidade tradicional, racionalidade individual: reciprocidade e optimización nas estratexias productivas duma paróquia rural galega”, *Actas do II Colo-*

ceso á propiedade privada da terra que, naquela época en Vilatuxe, se podía conseguir a través de herdanza, compra, doazón, arrendamento ou/e *contrato de meias (caseiro)*. A orixe do problema remóntase á abolición do sistema foral en 1926. Daquela en Vilatuxe existían tres categorías diferentes de posuír a terra: 1) *grandes propietarios de 80 a 200 hectáreas*: as terras eran cultivadas mediante contratos, sendo os máis usuais o de medias (caseiro) e o de foro; 2) *propiedades de 10 a 20 hectáreas*: terras cultivadas polos propios donos, coa axuda de xornaleiros; e 3) *propiedades de menos dunha hectárea*.

Coa desaparición do sistema de foros, os grandes señoríos foron forzados a vender todas aquelas terras que tiñan baixo contrato; pero os potenciais compradores, pequenos propietarios e labregos sen terra, non tiñan medios de compra polo que comezaron a emigrar, sobre todo xente nova, co fin de gañar diñeiro para mercar as fincas¹⁶. A dispoñibilidade de traballo migratorio provocou que tamén emigrara xente pobre (entre ela os caseiros) interesada en adquirir algunhas das terras desaforadas, feito que trouxo consigo unha falta considerable de man de obra nova que, xuntamente co retorno dos emigrantes con diñeiro para adquirir fincas en propiedade, mesmo levou ás casas grandes a vender gradualmente o remanente das súas terras. De aí que o sistema de posesión da terra, baseado predominantemente en propiedades de gran e medio tamaño, cultivadas mediante contratos a medias (caseiros), foros e traballo asalariado, se transformara nun sistema de posesión individual de pequenas fincas dispersas. Este proceso foise consolidando ao longo da década de 1960, tendo en conta que o xurdimento deste sistema de pequena propiedade foi resultado non só dunha mudanza na lei, senón tamén do modo como

quio de Antropoloxía. Servicio Central de Publicacións da Consellería da Presidencia e Administración Pública – Xunta de Galicia. Santiago de Compostela; 165-188.

16 Tintxu, nun artigo publicado en 1985 no que analizaba a vida dos caseiros na provincia da Coruña (concretamente nos concellos de Vimianzo, Cesuras/Oza, e Boimorto), dicía que “se a emigración de América lle deu o golpe de morte aos foros, xa que permitiu dispoñer do capital necesario para redimilos, a emigración interior ás grandes cidades españolas ou a diferentes países de Europa está supoñendo a desaparición dos caseiros: os fillos non queren herdar a miserenta condición dos seus pais e prefiren marchar da casa, aínda que sexa para desenvolver na emigración oficios que outras moitas persoas non queren facer”.

Cfr.: TINTXU (1985): “Os caseiros, especie en vía de desaparición”, *Encrucillada* 41, 19.

os produtores manipularon as súas condicións sociais e económicas para facer un mellor uso dos seus recursos limitados.

Esta mudanza tivo varias consecuencias importantes:

1. Unha vez abolido o foro, o único modo de obter terra permanentemente era comprándoa ou herdándoa. Como o diñeiro era escaso (tanto en Vilatuxe como na Galicia rural), a xente pobre emigrou para xuntar as contías necesarias para adquirir terras en propiedade. Entre estes emigrantes atopábanse algúns dos fillos dos caseiros.
2. Debido á compra de terras, a xente que retornara da emigración viu achicadas as súas arcas, polo que se atopou imposibilitada para adquirir equipamento mecánico. De aí que os instrumentos de labranza tradicionais pervivisen ata comezos da década de 1970, sendo acompañados no tempo pola cesión de terras en parcería aos últimos caseiros.
3. Pero as novas propiedades non eran suficientemente grandes para sustentar a familias moitas veces numerosas, polo que a emigración continuou na década de 1970 afectándolle directamente ás familias de caseiros, xa que os máis novos viron nela o único modo de obter diñeiro.

Esta falta de man de obra xove, provocada polo fenómeno migratorio do período que vai de 1960 a 1980, viuse compensada polo incremento da mecanización das tarefas agrícolas coa compra dos tractores e os seus apeiros.

Por outra parte, a realización tradicional dos traballos agropecuarios tamén atopou no progreso industrial da Comarca, especialmente en Lalín, outra das variables que explican o abandono da prioridade ancestral de ter terras en propiedade para seren traballadas, aínda que este desexo acadara o seu cumprimento a través de contratos de parcería. A potenciación do sector secundario en Deza a partir de finais da década de 1970¹⁷, asociado á industrialización da agricultura

¹⁷ Segundo un estudo realizado por Rodríguez González, a sequía fabril en Lalín rachouse a finais da década de 1970 coa instalación da planta láctea de NESTLÉ e do matadoiro de UTECO e da fábrica de pedra artificial Ladeira no Polígono de Botos. A xuízo deste autor, a partir deste momento experimentouse un interesante aumento da capacidade industrial que se explica por varias causas. En primeiro lugar, a interesante *localización de Lalín* e as súas boas comunicacións coas áreas urbanas, algo que permitiu obter unha serie de beneficios locacionais en aforro de tempo e desprazamentos nas relacións productivas. En segundo, *os emigrantes*, que xogaron un dobre papel: por unha parte

e da gandaría, permitiu que os mozos e mozas desta Comarca viran realizada unha das aspiracións seculares do campesiñado galego: o *traballo urbano*, realidade da que tamén participaron, sobre todo, os fillos dos últimos caseiros¹⁸. O cambio social que aconteceu nesa época posibilitou o xurdimento dun novo modelo de conduta: o urbano. A partir de entón, o ter un emprego na vila, tanto no sector secundario coma no terciario, foi valorado como algo de prestixio polo resto da comunidade.

Chegados a este punto, de cara a clarear a finalidade argumentativa deste último apartado, convén facer unha síntese das variables analizadas que, dende a óptica dunha orientación mercantil agropecuaria de tipo capitalista, puideron contribuír á desaparición dos caseiros na Comarca de Deza entre 1960 e 1980:

- 1ª variable: a ampliación da Superficie Agrícola Útil, a través da cava dos montes e o inicio da concentración parcelaria.
- 2ª variable: o incremento da cabana gandeira.
- 3ª variable: a intensificación da produción láctea coa chegada de razas alóctonas e a erección de plantas de recollida e transformación deste produto.
- 4ª variable: o incremento da mecanización e a mellora das infraestruturas pecuarias, coa conseguinte diminución da necesidade de man de obra (potenciación do individualismo laboral agropecuario).
- 5ª variable: a emigración, sobre todo de xente nova e sen posibles, que trouxo consigo un descenso da man de obra co fin de conseguir un diñeiro co que mercar terras en propiedade.

---

os seus aforros investíronse, de forma directa ou non, en pequenas empresas locais que, coa inxección monetaria que tal feito lle supuxo, aumentaron as súas dimensións; por outra, na canalización das remesas, onde a construción foi o sector máis beneficiado. Este, ademais de medrar directamente, arrastrou consigo outras actividades accesorias: fábricas de ladrillo, carpintería de aluminio,... que nos seus primeiros momentos se dedicaban ao abastecemento da man de obra. Xunto á construción tamén destacou no proceso industrial deza o sector téxtil e o desenvolvemento do agro co xurdimento de empresas dedicadas á transformación dos seus produtos.
Cfr.: *Ibid. not. 14*; 144-145.

- 18 Desta idea tamén se fai eco Susana de la Gala nun estudo que realizou na comarca de Xallas (A Coruña) e en Viana do Bolo (Ourense).
Cfr.: GALA GONZÁLEZ, S. de la (1999): "Trabajo y prestigio de las mujeres en dos parroquias rurales gallegas. Tradición y cambio social en los albores del nuevo milenio", *Actas del VIII Congreso de Antropología (Antropología del género, tomo 2)*. Federación de Asociaciones de Antropología del Estado Español y Asociación Galega de Antropoloxía. Santiago de Compostela; 41.

- 6ª variable: a potenciación da industria, que xerou un modelo de conduta urbano prestixiado e anhelado polas comunidades rurais.

Bibliografía

- BARREIRO FERNÁNDEZ, X. R. (1991): “A Sociedade Galega Contemporánea. Tradición e Modernidade” (T. V), colección *Galicia*. Hércules de Ediciones, S.A. A Coruña.
- FERREIRO PORTO, J. (1974): “Caseiro”, *Gran Enciclopedia Galega* (T. V). Ed. Silverio Cañada. Santiago.
- GALA GONZÁLEZ, S. de la (1999): “Trabajo y prestigio de las mujeres en dos parroquias rurales gallegas. Tradición y cambio social en los albores del nuevo milenio”, *Actas del VIII Congreso de Antropología (Antropología del género, tomo 2)*. Federación de Asociaciones de Antropología del Estado Español y Asociación Galega de Antropoloxía. Santiago de Compostela.
- HERNÁNDEZ RODRÍGUEZ, L. (1999): “O desenvolvemento agrario na Comarca de Deza nas tres últimas décadas”, *Anuario de Estudos e Investigación Descubriendo Deza* (1). Seminario de Estudos de Deza. Lalín.
- ITURRA, R. (1989): “Racionalidade tradicional, racionalidade individual: reciprocidade e optimización nas estratexias productivas duma paróquia rural gallega”, *Actas do II Coloquio de Antropoloxía*. Servicio Central de Publicacións da Consellería da Presidencia e Administración Pública – Xunta de Galicia. Santiago de Compostela.
- RIAL LÓPEZ, P. (1969): *Pontevedra Agrícola*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Vigo.
- RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, R. (1995): *Lalín, un proceso de urbanización e desenvolvemento 1960-1990*. Servicio de Publicacións da Excm. Deputación de Pontevedra. Pontevedra.
- TINTXU (1985): “Os caseiros, especie en vía de desaparición”, *Encrucillada* 41, 19-24.
- VILLARES PAZ, R. (1985): “Caseiros, rendeiros e foreiros. Sobre as formas de cesión da terra en Galicia”, *Encrucillada* 41, 5-18.

